

Євген Кабанець

**ПАСТОР ЙОГАНН ГЕРБІНІЙ –
ДОСЛІДНИК ЛАВРСЬКИХ ПЕЧЕР**

Історія українського православ'я у XVII ст. сповнена багатьма героїчними і трагічними колізіями, що значною мірою вплинули на самобутній національний та культурний колорит тієї бурхливої епохи. Чільну роль у цих подіях посідали відомі українські суспільні та церковні діячі – Захарія Копистенський, Іов Борецький, Мелетій Смотрицький, Памва Беринда, Петро Могила, Лазар Баранович та ін. Ці імена золотими рядками викарбувані на скрижалях вітчизняної культури. Набагато менше відомо про їхніх сучасників-іноземців, які хоч і жили за межами південної Русі, але попри це значною мірою долучилися до становлення Української церкви.

Особливе місце у популяризації відомостей про печерські святині посів протестантський пастор Йоган Гербіній, з ім'ям якого пов'язана перша спроба ознайомити європейських інтелектуалів з релігійною ситуацією в південноруських землях. Він користувався у багатьох європейських столицях славою яскравої й непересічної особистості з різними науковими та літературними інтересами й залишив помітний слід у політичному й церковному житті багатьох держав Центральної та Північної Європи.

Протягом багатьох років дослідник ретельно збирав інформацію про духовний світ, побут, минуле, релігійні звичаї й природне середовище проживання рутенського (українського) народу, систематизуючи ці матеріали у вигляді етнографічних та природничих нотаток. Зрештою ці записки були використані автором ще у кількох виданнях, зокрема у книзі “Religiosae Kijovienses Cryptae, sive Kijovia Subterranea”, або “Церковні печери Києва, чи Київ підземний”, виданої у саксонському містечку Іена весною 1675 р. [2, 1-178; 5, 327-429].

Фактично Гербіній став першим іноземцем, якому вдалося скрупульозно й правдиво познайомити західноєвропейського

читача з історичними традиціями та релігійними віруваннями українців. У загальному плані студії Гербінія можна порівняти хіба що з твором його старшого сучасника військового інженера Гійома Левасера де Боплана “Опис України”, однак останній обмежувався переважно новітніми матеріалами історико-статистичного та географічного характеру [8, 21-113]. Польські письменники Флор і Фреліхій, яких Гербіній побіжно згадує, постачали невибагливого читача здебільшого сумнівною інформацією курйозного гатунку, зокрема писали про те, що київські печери простягаються на сотні миль, а їхні стіни нібито окуті міддю, самі ж вони буцімто збудовані італійцями [2, 33, 60-63].

Натомість зібрані Гербінієм свідчення про Україну козацьку та її місце в навколишньому світі лишаються абсолютно унікальним доробком, який не знаходив на ті часи собі рівних і гідних взірців за обсягом, достеменністю та інформативною насиченістю. На жаль, його праці ніколи не перекладалися в повному обсязі. Існує лише один систематизований виклад змісту “Церковних печер Києва” Гербінія з розлогими цитатами першоджерела у перекладі російською мовою [14, 106-112]. Так само бракує й сучасних біографічних досліджень про цю людину [11, 191-192].

Свідоцтва про Йоганна Гербінія зібрані буквально по крихтах із різних джерел, що подекуди суперечать одні одному [1, т. VIII, 292, 305, 322, 334, 342, 350, 356, 366, 414, т. IX, 125, т. XVIII, 125-129; 4, 437; 6, 799-800; 7, 171; 13, 140; 15, 20-34]. Він народився в Сілезії в польсько-німецькій родині між 1626 і 1633 рр. й замолоду мав ім'я Ян Капуста, і лише згодом вирішив латинізувати своє ім'я, ніби підкреслюючи цим свої німецькі корені. Отримав блискучу освіту в найкращих європейських університетах Голландії, де здобув ступінь магістра теології й обрав собі духовну кар'єру. Саме в цей час проявляється потяг Гербінія до мандрівного життя, що давало йому можливість знаходитися у постійній круговерті подій і оточенні непересічних людей. Мандруючи Європою, Гербіній познайомився з Адамом Олеарієм (1603–1671), колишнім дипломатом, автором дорожніх

записок про відвідини Росії й Ірану, та Григорієм Котошихіним (бл. 1630–1667), російським вигнанцем, який написав трактат “Про Московське царство в середині XVII ст.”

Після закінчення навчання і кількох років вчителювання на батьківщині Гербіній здійснив тривалу подорож до протестантських князівств і королівств Західної Європи за збором пожертв на потребу шкільної справи. У 1664–1665 рр. Гербіній мандрував верхнім Дунаєм та Рейном, відвідуючи дорогою протестантські князівства і самоправні землі у Баварії, Швабії, Швейцарії, Франконії, Верхньо-Рейнському окрузі, Голландії, Нижній Саксонії та Данії. Отримані під час цієї поїздки враження лягли в основу наукового реферату молодого вченого на інтригуючу тему: “Dissertationes Academicae de admirandis mundi cataractis” або “Роздуми про гідні подиву земні катаракти”, який був згодом виголошений у копенгагенській Академії [1, т. XVIII, 125-126]. У доповіді йшлося про різноманітні загадкові для уяви середньовічної людини геологічні феномени: водоспади, вулкани, печери та річкові пороги [15, 23, прим.], були згадані й кам’яні скелі, що перегороджують середню течію річки Дніпро у віддалених пустошах на сході Європи, а також побіжно про звичаї та побут українських козаків-борисфенітів, які населяють ці краї.

Влітку 1672 р. Гербіній отримав вакантну пасторську посаду у Вільно, де розпочалося його близьке спілкування з православною громадою міста, зокрема настоятелем Свято-Духівського монастиря Мартиніаном Волосовичем. Проживаючи впродовж двох років у Литві (1672–1674), Гербіній почав цікавитися побутом, релігійними звичаями і святинями православного поспільства на теренах Речі Посполитої, особливо в Україні, яку він постійно називає Рутенією. У цей час він ретельно занотовує матеріали, які перегадом лягли в основу його книги “Священні Київські печери”. Зазначимо, що ця праця виявилася однією з останніх у літературному доробку автора: невдовзі він помер у занедбаній парафії провінційного поморського містечка Грудзьондз (7 березня 1679 р.).

Цікаві обставини, за яких автор розпочав написання “Religiosae Kijovienses Cryptae”. У 1674 р. він взявся розшукувати сина своєї знайомої, який навчався у київському єзуїтському колегіумі й безвісти зник під час Хмельниччини [2, 37-42]. З цією метою Гербіній звернувся передусім до місцевих православних монастирів, що зазвичай давали притулок та захист біженцям, і до офіційних посадових осіб. Заручившись рекомендаціями від вже відомого нам Волосовича, вчений богослов написав уклінного листа до чернігівського архієпископа Лазаря Барановича як намісника московського патріаршого престолу у південноруському краї та до киево-печерського архімандрита Інокентія Гізеля, ігумена найбільш впливового в Україні монастиря [10, 624]. І хоча результати пошуків виявилися невтішними, заочне знайомство з печерським ігуменом мало вагомий науковий наслідок. Гербіній скористався можливістю докладно розпитати останнього про печери й мощі, якими славилась його обитель, що й стало приводом для написання нової праці історико-культурологічного, теологічного та природничого змісту.

Загадкові християнські підземелля середньовічного Києва виявилися для Гербінія, як видно із заголовка його книги, основною темою наукових досліджень під час його перебування в Литві. Утім, ми опускаємо тут характеристики сюжетів, пов'язаних безпосередньо з Печерським монастирем та його реліквіями, оскільки вони вже були раніше досить повно висвітлені в історіографії [3, XXVIII-XXXI; 9, 57-62; 12, 33-38; 14, 106-112]. Варто підкреслити, що, цікавлячись київськими святинями, Гербіній постійно звертався й до більш узагальнених тем, що окреслювали розмаїття внутрішнього життя українців у повсякденному й духовному вимірі. Йому вдалося запропонувати дуже яскраве тлумачення православних таїнств та обрядів і завдяки цьому показати внутрішній світ жителів Наддніпрянщини ніби у своєрідному розрізі.

“Я багато спостерігав греко-рутенські обряди (головним чином у Литві. – Авт.), прийняті у їхніх церквах, і від люб'язних київських мужів довідався багато такого, що повністю може

спростувати брехливі чутки в Німеччині й переконливо просвітити благочестивого читача щодо багатьох справ борисфенітів, – пише дослідник. – Нас, германців, не знають у Роксоланії, і роксолани (або, як кажуть у народі, русолани) незнайомі нам. Чи багато є тих, кому досі пощастило відвідати розташоване на березі Борисфена місто Київ, відоме в цілому світі незаплямованою репутацією й заслуженою широкою славою” [2, V]. Звідси й прагнення автора до якнайбільшої правдивості викладу й поміркованості у малознайомих речах. Київські печери, судячи із змісту книги, Гербіній описав досконало, маючи інформаторів, мабуть, не тільки в Києві, а й серед віленських прочан. Принаймні в церкві Спаса на Берестові, що на північній околиці Печерського монастиря, вдалося знайти графіті з ім'ям Волосовича (“An[p]o 1672 ..Wolosowicz”), яке можна пов'язати з особою настоятеля Свято-Духівського монастиря або його ріднею.

Описи печер супроводжуються екскурсами до історії Хрещення Русі та з'ясуванням обставин і наслідків цієї події. Чималу увагу приділено оглядові рутенської етно- і географії на загальному тлі стародавньої й античної історії. Говорячи про розміщення підземних катакомб у Києві, Гербіній згадує й про мешканців цього краю – козаків та ріку, з якої вони черпають свою силу й звитягу – Дніпро-Борисфен. Втім, древність Києва заледве не з античних часів Гербіній рішуче відкидає: тут ніколи не відбував заслання знаменитий римський поет Овідій і, найголовніше, – це місто аж ніяк не славетна Троя, як подеколи стверджують невігласи. Звісно, й нетлінні тіла, що збереглися в рутенських печерах, не належать античним героям Гектору, Пріаму чи Ахіллу [2, 7-13].

Останні розділи книги мають порівняльний історико-догматичний та культурологічний характер. Окрім тлумачення субстанції мощей та мироточивих глав у лаврських печерах, Гербіній цікавиться моралістичними засадами православної релігії (“греко-рутенська віра некорислива” [2, 133-135]), душевними особливостями простолюду та його пастирів, ставленням народу до духовного стану й віри [2, 158-160]. Особливу увагу при-

ділено, зокрема вшануванню ікон (Гербіній визнає це марновірством) та великій повазі до релігійних піснеспівів місцевого населення. Автор вражений вишуканою мелодійністю й гармонійністю рутенських священних гімнів та існуванням особливого нотного письма для цих потреб; поціновує музичну обдарованість українців вище католицької [2, 153-157]. Гербіній з винятковою симпатією ставиться до обрядових особливостей церковного богослужіння у рутенів, захоплюється простотою їхніх відправ, притаманною, на його думку, хіба що апостольській церкві, зворушений благочестям, богобоязливістю і глибиною віри простого народу [2, 149-150]. Всі ці враження ґрунтувалися в нього на особистих спостереженнях релігійного життя та народного побуту в тодішній польсько-литовській державі. Гербіній зумів посісти помітне місце в історії української культури, хоча йому ніколи не судилося відвідати Україну особисто.

Примітки

1. *Estreicher K.* Bibliografia polska. – Krakow, 1882. – Т. VIII. – LXVIII, 455, LXIX-CXXXV s.; 1888. – Т. IX. – X, 803, CCCLXV s.; 1900. – Т. XVIII. – 3, 705, VI s.
2. *Herbinius Johannes.* Religiosae Kijovienses Cryptae, sive Kijovia Subterranea. – Jena, 1675. – XII, 178 p.
3. *Lewin Paulina.* Johannes Herbinius and the Religiosae Kiovensis Cryptae // Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery. Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. – Harvard University, 1987. – Vol. IV. – P. XXVIII-XXXI.
4. *Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław ; Warszawa ; Krakow, 1961. – Т. IX/3. – S. 321-480.
5. *The Religiosae Kijovienses Cryptae of Johannes Herbinius* // Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery. Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. – Harvard University, 1987. – Vol. IV. – P. 327-429.
6. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana.* – Warszawa, 1901. – Т. XXVII-XXVIII. – 1024, VIII s., 5 tabl. poza text.
7. *Wielka encyklopedia powszechna.* – Warszawa, 1970. – Suplement (Т. 13). – 548 s.
8. *Боплан, Гійом Левассер де.* Опис України. – К., 1990. – 256 с.

9. *Гончарук В., Кабанець Є.* Західноєвропейські ремінісценції киево-печерських гравюр у книзі Йогана Гербінія // Могилянські читання 2001 року : Зб. наук. пр. : Літературна і видавнича діяльність Києво-Печерської лаври XI–XX ст. – К., 2002. – С. 57-62.

10. *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1-2. – 950 с.

11. *Кабанець Е. П.* Гербиний // Православная энциклопедия. – М., 2006. – Т. XI. Георгий-Гомар. – С. 191-192.

12. *Кабанець Є.* Пастор Іоган Гербіній – дослідник церковних старожитностей України // Людина і світ. – 1998. – № 10. – С. 33-38.

13. *Кордт В.* Чужоземні подорожні по Східній Європі до 1700 р. – К., 1926. – 208 с.

14. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – 2, 148, 180, 176, 10 с.

15. *Чижевський Дм.* Магістр Йоган Гербіній і його книга про київські печери 1675 р. // Книголюб. – Прага, 1927. – Кн. 3. – С. 20-34.